

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

M-4

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1971
metai

VILNIUS

1971

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF THE HISTORY
OF LITHUANIA

1971

VILNIUS

1971

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1971

VILNIUS

1971

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

Год
1971

ВИЛЬНИУС

1971

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys,
Strazdūnaitė Rita (*sekretorė*), Šadžius Henrikas (*vyr.
redaktoriaus pavaduotojas*), Tautavičius Adolfas,
Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (*vyr. redakto-
rius*), Žepkaitė Regina

Vilnius, Kosciūškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

UDK 9(474.5) 27

LIETUVIŲ VAIKŲ NAMAI IR MOKYKLOS EVAKUACIJOJE (1941—1945)

KAZYS VARAŠINSKAS

Tarybinėje lietuvių istoriografijoje nėra išsamesnių darbų, skirtų evakuotų į šalies gilumą lietuvių vaikų namų ir mokyklų veikimui nušviesti. Ligi šiol apie juos tik periodinėje spaudoje paskelbta keletas platesnių publicistinių straipsnių¹.

Šio straipsnio tikslas, remiantis archyvine medžiaga, nušviesti visų vaikų namų ir mokyklų evakavimo ar įsisteigimo evakuacijoje eigą, jų sudėtį, mokymo ir auklėjimo procesą, jų pedagogų ir auklėtinių visuomeninę veiklą, gyvenimo sąlygas ir kt.

Rašant straipsnį, pasinaudota Gorkio srities valstybinio archyvo (toliau — GSVA), Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP Centro Komiteto Partinio archyvo (toliau — PA), Lietuvos TSR Centrinio valstybinio archyvo (toliau — CVA) fondais, karo ir pokario metų spaudos medžiaga.

1. Vaikų evakavimas iš Lietuvos ir jų apgyvendinimo šalies gilumoje bei mokymo organizavimas

Hitlerinei Vokietijai klastingai užpuolus Tarybų Sąjungą, į šalies gilumą evakavosi daugiau kaip 20 tūkstančių Tarybų Lietuvos gyventojų. Jų tarpe buvo 2650 vaikų iki 15 m. amžiaus. 415 vaikų buvo evakuoti iš įvairių pionierių stovyklų organizuoti².

Gyventojų evakavimas iš Lietuvos vyko sudėtingomis karinėmis ir politinėmis sąlygomis. Pirmomis karo dienomis dar nebuvo pozicinio fronto ir Raudonoji Armija negalėjo pridengti evakuojamųjų. Be to, evakuacija dauguma atvejų vyko, neturint ryšių su centrinėmis respublikos įstaigomis, labai trumpu laiku. Labai trūko transporto priemonių. Evakuacijai trukdė lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai, hitlerininkų diversantai ir priešaviacija. Visa tai labai apsunkino vaikų evakuaciją.

1941 m. birželio 22 d. 4 val. ryto hitlerininkų artilerija pradėjo apšaudyti Palangą (ji buvo tik 800 m. nuo Vokietijos sienos), kurią gynė Raudonosios Armijos 10 šaulių divizijos 62 pulko 1 batalionas, 105 pasieniečių būrys ir 30 artilerijos pulko 1 divizionas. Hitlerininkų artilerija padegė ir Palangos pionierių stovyklą, kurioje tuo metu miegojo apie 2000 vaikų. Sąmąšyje iš miego pakilusius vaikus skynė artilerijos sviedinių ir bom-

¹ M. Burokevičius, Susitikimai Debiosuose, Tiesa, 1966.VIII.19; J. Šinkūnaitė, Vėl gyvas atminty gegužis, Tiesa, 1967.I.15; Neužmirštos dienos Debiosuose, Tiesa, 1971.II.4; E. Bojeraitė, Ji taip mylėjo žmones, Tarybinė moteris, 1971, Nr. 1, p. 3.

² PA, f. 1771, ap- 1771-16, b. 104, l. 4, 8.

bų skeveldros. Tarp 6 ir 8 val. ryto iš degančios Palangos vaikus kartu su karių šeimomis buvo bandoma išvesti pajūriu Liepojos link. Hitlerininkų pėstininkų pulkas, remiamas tankų, iki 6 val. ryto 2 kartus atakavo Palangą, bet vis nesėkmingai. Raudonarmiečiai didvyriškai gynėsi, siekdami sudaryti minimaliausias sąlygas vaikams evakuoti. Ir tik 12 val. dienos, kai raudonarmiečiai jau nebeturėjo nė vieno patrankos sviedinio ir žuvo daugiau kaip 50% Palangos gynėjų, jie paliko Palangą³. Tokiomis sąlygomis iš 2000 vaikų evakavosi tik 71. Evakuoti vaikai pateko į Insaro vaikų namus (Mordovijos ATSR Insaro raj. Insaro miestelis)⁴.

Birželio 22 d. vyko aršios kautynės dėl Alytaus, o naktį į birželio 23 d. miestą užėmė hitlerininkai. Atskiri fašistų daliniai veržėsi vis toliau į rytus. Birželio 24 d. hitlerininkai užėmė Kauną ir Vilnių.

Birželio 22 d. buvo evakuojami Druskininkų pionierių stovyklos vaikai. Evakuaciją organizavo šios stovyklos viršininkas S. Sviderskis. Štai kaip prisimena tas dienas buvę stovyklautojai B. Jovaišaitė, M. Burokevičius ir kiti: „Baisioj maišaty S. Sviderskis, pionierių vadovai J. Grybauskaitė, E. Pakalnytė, G. Belejūtė, V. Samoilovas, V. Vasiljevas nepaliko nė vieno iš mūsų likimo valiai. Nebodami bombų, be poilsio, jie nešiojo vaikus į vagonus, maitino kuo beprasimanymdami, slaugė, guodė“. Tik jų dėka apie 200 šios stovyklos vaikų buvo evakuoti į Udmurtiją⁵.

Ne lengvesnėmis sąlygomis Kauno žydų vaikų namų 55 auklėtiniai buvo evakuoti į Gorkio srities Šimorskojės vaikų namus (Vyksos raj. Šimorskoje km.). Į Pataškentės vaikų namus Uzbekijoje (Taškento sr. Ordžonikidžės raj. Durmeno km.) buvo evakuota 30 Kauno darbininkų vaikų, kurie karo išvakarėse gydėsi Zaleščikų (Ukrainos TSR Ternopolio sr. Zaleščikų m.) pionierių stovykloje. Valstybė ėmė globoti ir kitus iš Lietuvos kilusius vaikus. Tai buvo ir tarybinėje užfrontėje likę vaikai, kurie ilsėjosi Arteke, daugelis vaikų, netekusių tėvų evakuacijos metu, arba likusių be tėvų, pastariesiems išėjus į frontą, o taip pat sunkioje materialinėje būklėje esančių daugiavaikių motinų ir nedarbingų tėvų vaikai.

Evakuoti vaikai nedidelėmis grupėmis buvo apgyvendinti rytinių TSRS sričių vaikų namuose.

Lietuvos KP(b) Centro Komitetas ėmėsi neatidėliotinių priemonių evakuotų vaikų gyvenimui sutvarkyti. 1942.IV.18 d. Lietuvos KP(b) CK Biuras nutarė pavesti Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybai (toliau — LKT) ir LLKJS CK imtis skubių priemonių ir sukonzentruoti evakuotus iš Lietuvos TSR vaikus į kompaktines grupes, sudaryti jiems reikiamas gyvenimo ir mokymosi sąlygas. LKT įgaliotiniai gavo nurodymus suieškoti visus vaikus, evakuotus iš Lietuvos, o taip pat įtraukti įskaiton Lietuviškosios divizijos karių vaikus ir nuolat rūpintis jų apgyvendinimo, materialinio aprūpinimo ir mokymo klausimais.

Lietuvos KP(b) CK kreipėsi į Lietuviškosios divizijos (toliau — 16 LŠD) Politinio skyriaus viršininką M. Šumauską, prašydamas per karius ir divizijos laikraštį „Tėvynė šaukia“ padėti surasti evakuotus ir karių šeimų vaikus, kad galima būtų juos perkelti į vaikų namus⁶.

Lietuvos TSR Vyriausybės prašoma, TSRS Liaudies Komisarų Taryba 1942.V.15 d. davė specialų nurodymą Udmurtijos ATSR LKT, Gor-

³ Борьба за советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941—1945 г., Книга первая, Рига, 1966, p. 57—58.

⁴ V. Žilinskaitė, Mano neapykanta stipresnė, V., 1964, p. 30; PA, f. 1771, ap. 1771-16, b. 104, l. 47—48, b. 42, l. 379—380.

⁵ M. Burokevičius, min. veik.; J. Šinkūnaitė, min. veik.

⁶ PA, f. 1771, ap. 1771, b. 40, l. 53, 54.

kio ir Kirovo sričių vykdomiesiems komitetams įsteigti iš Lietuvos TSR evakuotiems vaikams po vienerius vaikų namus⁷.

1942.V.20 d. Lietuvos KP(b) CK biuras vėl svarstė klausimą „Dėl evakuotų iš Lietuvos TSR vaikų suradimo ir globos“. Tuo reikalu į Udmurtijos ATSR buvo komandiruotas švietimo liaudies komisaras A. Venclova, į Mordovijos ATSR — švietimo liaudies komisaro pavaduotojas J. Žiugžda, LLKJS CK instruktorė J. Narkevičiūtė, LLKJS CK sekretorius J. Grigalavičius⁸ ir kiti atsakingi pareigūnai. Lietuvių vaikų globa nuolat rūpinosi Lietuvos TSR LKT įgaliotiniai srityse.

Visi surastieji vaikai buvo suburti į 7 vaikų namus (žr. 1 lent.). 1943 m. vasarą vaikų namuose ir mokyklose gimtąja kalba jau mokėsi 503, 1943 m. rudenį — 566, o 1944 m. pavasarį — 736 moksleiviai. Iš viso kartu su ikimokyklinio amžiaus vaikais buvo paimta globon 787 vaikai⁹.

Stambiausia lietuviška internatinė mokykla veikė Debiosų miestelyje (Udmurtijos ATSR). Jos branduolį sudarė Druskininkų pionierių stovyklos moksleiviai, kurie po evakuacijos iš pradžių buvo apgyvendinti Sarapulo m. (Udmurtijos ATSR) kartu su Baltarusijos vaikais, vėliau buvo perkelti į Šarkano miestelį (Udmurtijos ATSR Šarkano raj.) ir pagaliau į Debiosus. Į Debiosus taip pat buvo perkelta grupė pionierių iš Palangos ir Arteko stovyklų¹⁰. 1943 m. rugsėjo mėnesį iš kitų Gorkio srities vaikų namų čia buvo perkelti 26 moksleiviai¹¹. Ši mokykla ir vėliau buvo papildoma moksleiviais, kituose vaikų namuose baigusiais žemesnes klases. Joje karo metais gyveno apie 270 Tarybų Lietuvos piliečių. Iki 1943 m. Debiosuose veikė vaikų namai ir lietuviškos klasės prie vietinės nepilnosios vidurinės mokyklos. 1943 m. sausio mėnesį vaikų namuose buvo įkurta nepilnoji vidurinė mokykla, kuri išaugo į lietuvišką vidurinę mokyklą — internatą. 1944 m. žiemą Debiosuose jau buvo 250 vaikų¹².

Didelis dėmesys buvo skiriamas vaikų namų ir mokyklų kadrams. Į juos buvo nukreipti geriausi evakuacijoje buvę pedagogai: prof. J. Kriščiūnas, poetė V. Valsiūnienė, rašytoja E. Tautkaitė, S. Sviderskis, O. Zdanavičienė, A. Gražinis, J. Šalkauskas, I. Laukaitytė, E. Eidukaitytė ir kiti. Auklėtojomis dirbo B. Eidukaitytė, E. Bojeraitė, E. Eigirdaitė, E. Vosyliūtė, G. Živolinskaitė, Komjaunimo ir pionierių darbui į vaikų namus LLKJS CK pasiuntė J. Bružaitė, V. Kostinaite, O. Raudonytė, V. Valašinaite, D. Taurinskaitė¹³. Vien 1942 m. vasarą LLKJS CK į vaikų namus pasiuntė 32 darbuotojus¹⁴. Vaikų namuose dirbo daugiau kaip

⁷ Ten pat, l. 168, 169.

⁸ PA, f. 1771, ap. 1771, b. 40, l. 168—169; A. Venclova, Vidurdienio vėtra, V., 1969, p. 229—234.

⁹ PA, f. 1771, ap. 1771, b. 42, l. 380.

¹⁰ M. Burokevičius, min. veik.

¹¹ Tarybų Lietuva, 1943.III.23, 1943.IX.21.

¹² CVA, f. 762, ap. 3, b. 7, l. 28.

¹³ CVA, f. 762, ap. 3, b. 1—8.

¹⁴ PA, f. 4421, ap. 1, b. 6, l. 87.

60 pedagogų ir apie 100 administracijos ir ūkio darbuotojų. Beveik visuose vaikų namuose buvo sudarytos komjaunimo organizacijos, kurioms priklausė daugiau kaip 100 komjaunuolių, veikė pionierių draugovės, meno saviveiklos ir dalykiniai būreliai.

Lietuvos KP(b) CK ir respublikos Vyriausybė labai rūpinosi, kad vaikų namai ir mokyklos būtų aprūpintos mokymo priemonėmis. Dar 1942 m. žiemą Lietuvos KP(b) CK Biuras įpareigojo Agitacijos propagandos skyrių atrinkti vaikams literatūrą iš Lietuvos TSR LKT Nuolatinės atstovybės prie TSRS LKT Maskvoje bibliotekos¹⁵. Vaikų namai ir mokyklos gaudavo visus Maskvoje leidžiamus lietuviškus laikraščius. Laikraštis „Tarybų Lietuva“ turėjo specialų skyrelį vaikams ir jaunimui. Į vaikų namus buvo siunčiami Lietuvos TSR rašytojų karo metais išėję leidiniai. Specialiai buvo išleisti du „Pionieriaus“ laikraščio numeriai. Debiosų internatinė mokykla susikomplektavo savo biblioteką iš 380 knygų ir turėjo 200 skaitytojų¹⁶. Vadovėlių stoką kompensuodavo lietuvių mokytojų diktuojami užrašai. Evakuoti mokslininkai, rašytojai ir pedagogai kūrė mokymo priemones ir vadovėlius. Išėjo J. Žiugždos „Lietuvių kalbos gramatika (fonetika ir morfologija)“, buvo rengiami „Skaitiniai“ 5 ir 6 klasėms¹⁷ ir kiti leidiniai. Nemaža mokymo priemonių buvo gauta iš RTFSR švietimo įstaigų.

2. Mokymo ir auklėjimo procesas

Vaikų namų ir mokyklų komplektavimas vyko kartu su mokymo proceso organizavimu. 1944 m. žiemą Debiosuose veikė I—IX klasės¹⁸, Pataškentės ir Ičalkų vaikų namuose — I—VI klasės¹⁹, kituose vaikų namuose — I—IV ir I—VII klasės.

Visuose vaikų namuose mokoma buvo pagal tuo metu ten veikusias RTFSR Švietimo liaudies komisariato patvirtintas mokymo programas, diferencijuotai pritaikant jas savo sąlygoms²⁰. Debiosų internatinėje mokykloje mokoma buvo pagal Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato mokymo programas.

Nepaisant karo metų sunkumų, mokymo procesas vyko visuose mokyklose. 1942.XI.1 d. duomenimis, 85% Debiosų mokyklos mokinių mokėsi tik gerais ir labai gerais pažymiais, II, III ir VII klasių pažangumas buvo 91%²¹.

¹⁵ PA, f. 1771, ap. 1771, b. 40, l. 54.

¹⁶ CVA, f. 762, ap. 3, b. 7, l. 49.

¹⁷ Tarybų Lietuva, 1944.III.8.

¹⁸ CVA, f. 762, ap. 3, b. 7, l. 28.

¹⁹ Ten pat, b. 8, l. 19, b. 2, l. 39.

²⁰ Pvz., Šimorskojės vaikų namuose buvo Kauno žydų vaikų namų auklėtiniai, kuriems programų turinys buvo dėstomas žydų kalba, nes ir būdami Kaune jie mokėsi žydų kalba.

²¹ Tarybų Lietuva, 1942.XI.29.

1943/44 mokslo metais Pataškentės vaikų namų II klasės pažangumas buvo 100% (klasės vadovė S. Gurvičiūtė), I klasės — 92% (klasės vadovė P. Juodelienė), III klasės — 90% (klasės vadovė M. Levijasaitė)²².

Debiosose tarp pažangiausių moksleivių buvo M. Burokevičius, Z. Česna, V. Miniotas, M. Rasteikaitė ir kiti²³. Konstantinovkos vaikų namuose mokėsi komjaunuolis M. Sluckis (dabar rašytojas), kuris 7 klases baigė tik labai gerais pažymiais, buvo vaikų tarybos pirmininku, sieninio laikraščio redaktoriumi, pasėlių priežiūros 5 brigados brigadininku. M. Sluckis daug skaitė grožinės literatūros, ypač rusų klasikų veikalus²⁴. Ičalkuose geriausiai mokėsi S. Ališauskas, A. Zdanavičiūtė, O. Janušauskaitė, Ch. Sluckytė ir kiti moksleiviai²⁵. Udmurtijos ATSR liaudies švietimo darbuotojai ne kartą pažymėjo Debiosų internatinės mokyklos moksleivių pažangumą. Gerų rezultatų pasiekė ir kitų lietuviškų vaikų namų moksleiviai.

Pažangumo kėlimu nuolat rūpinosi moksleivių komjaunimo organizacijos ir mokinių komitetai. Debiosų mokykloje 1943/44 mokslo metais buvo 74 komjaunuoliai ir 99 pionieriai. Per metus įvyko 20 komjaunimo susirinkimų ir 42 komjaunimo komiteto posėdžiai²⁶, kuriuose buvo dažnai svarstomi mokymosi klausimai. Pedagogų kolektyvas ir komjaunimo organizacija šioje srityje daug pasiekė. Antriesiems metams teliko 6 mokiniai.

Čia pravartu pabrėžti, kaip tuomet ir mokymo, ir auklėjimo darbas buvo siejami su karine tematika.

Dirbdama Debiosų mokykloje mokytoja M. Karosienė parengė savo klasei lietuvišką elementorių. Lietuvių kalbos mokytoja M. Orvidienė dėstė, naudodama Maskvoje leidžiamas lietuvių rašytojų knygas. Skaitymui buvo panaudojamas laikraštis „Tarybų Lietuva“. Ypač palengvėjo darbas, gavus J. Žiugždos „Lietuvių kalbos gramatiką“. E. Eidukaitytė, dėsciusi lietuvių kalbą ir literatūrą, ir E. Tautkaitė, dėsciusi rusų kalbą ir literatūrą, daugiausia naudojos lietuvių, rusų ir kitų tautų tarybinių rašytojų kūriniais karine tematika. I. Laukaitytė vedė TSRS Konstitucijos ir istorijos pamokas. Istorijos pamokose ji aiškino voikiškųjų grobikų veržimosi į rytus tikslus, primindama kryžiuočių, o taip pat kaizerinių okupantų I pasauliniame kare įvykdytas niekšybes ir likimą, susiedama tai su hitlerininkų veiksmais. Moksleiviai buvo įtikinami, kad grobikai visad pralaimėdavo. Moksleiviai įsijausdavo, kad Tarybinės Armijos pergalė šiame kare suteiks jiems galimybę grįžti į Lietuvą pas pasiilgtus tėvus. Geografijos pamokose buvo aiškinama apie išlaisvintus miestus ir kaimus, tarybinių jūrininkų kovas jūrose ir vandenynuose, apie tai, kokią reikšmę pergalei pasiekti turi TSRS žė-

²² CVA, f. 762, ap. 3, b. 8, l. 19.

²³ Tiesa, 1944 m. kovo mėn., Nr. 9; Tarybų Lietuva, 1942.XI.29.

²⁴ PA, f. 4421, ap. 2, b. 13, l. 75.

²⁵ GSA, f. 5344, ap. 1, b. 79, l. 55—57; CVA, f. 762, ap. 3, b. 2, l. 39—40.

²⁶ CVA, f. 762, ap. 3, b. 7, l. 44—45.

mės turtai, Uralo, Sibiro ir Tolimųjų Rytų materialiniai ir žmonių ištek-
liai. Mokyklos direktorius J. Šalkauskas net matematikos uždaviniams
parinkdavo faktus ir skaičius apie vokiškųjų fašistų pralaimėjimus ties
Maskva, Stalingradu, Kursku ir t. t., apie Tarybinės Armijos laimikius,
apie tarybinės užfrontės siunčiamas frontui gėrybes ir ginklus. Taip pa-
mokose vyko karinis patriotinis moksleivių auklėjimas.

Debiosų internatinėje mokykloje veikė ir meno saviveiklos būreliai.
Mokytoja S. Šarmanaitė rengė montažus ir mokė šokių, mokytojos E. Taut-
kaitė ir V. Valsiūnienė kūrė tekstus, o meno saviveiklos vadovė S. Lan-
gevičienė pritaikydavo jiems muziką. Vaikai patys siūdinosi drabužius.
Repeticijos vyko prie žibalinės lempos ar žvakės. Su lietuvių, rusų ir
udmurtų dainomis, tarybinių tautų liaudies šokiais debiosiečiai pėsti nu-
keliaudavo net į Udmurtijos sostinę Iževską, sukardami po keliasdešimt
kilometrų. Pačiuose Debiosuose (kuriuos vaikai pavadino Debesais) bu-
vo jaučiamasi lyg Lietuvoje. Lietuvių kalba ir dainos čia skambėdavo
ne tik internate ir mokykloje, bet ir gatvėse. Internato auklėtiniai savo
menine saviveikla buvo užkariavę vietinių gyventojų simpatijas, ir joks
pasirodymas neišsiversdavo be jų²⁷.

Meno saviveikla buvo suorganizuota ir kituose lietuviškuose vaikų
namuose.

Vaikų namų auklėtiniai palaikė ryšius su 16 LŠD kariais: susiraši-
nėdavo, ruošė ir siuntė jiems savo kuklias dovanėles į frontą, lankė su-
žeistuosius ligoninėse. Konstantinovkos vaikų namų auklėtinis 7 klasės
mokinys R. Petrauskas, sveikindamas lietuviškojo junginio karius Nau-
jųjų — 1943 — metų proga, rašė į frontą: „Tėveli, mušk vokiečius taip,
kad neilgai reiktų mums laukti Lietuvos išlaisvinimo valandos“²⁸. Mo-
kiniai susirašinėjo su Uloza, Tyla, Džiugu, Slivinsku ir kitais divizijos
kariais²⁹. Tokie laišškai nebuvo vaikiškos fantazijos vaisius. Jie žinojo,
ką rašė, nes nebuvo pamiršę sunkaus evakuacijos kelio, pirmomis karo
dienomis patirtų karo baisumų.

3. Materialinis aprūpinimas

Lietuvių vaikų namai ir mokyklos buvo išlaikomi iš vietinio biudže-
to. Be to, jiems daug padėjo vietinių rajonų ir apylinkių organizacijos
bei kolūkiai. Pataškentės vaikų namuose daugiausia buvo Kauno darbi-
ninkų vaikų, kurie prieš karą ilsėjosi Zaleščikų pionierių stovykloje, o
karo pradžioje pateko į Uzbekijos TSR. Šiuos vaikų namus šefavo kol-
ūkiai „Kizil Uzbekiston“ (pirmininkas Abdužamanas Maktabulovas) ir
„Kizil Argen“ (pirmininkas Džura Narimovas). Jie išskyrė vaikų na-
mams 1,5 ha žemės, aprūpino daržovių sėklomis ir darbo įrankiais. Vy-

²⁷ Tiesa, 1944 m. gegužės mėn., Nr. 19; Tiesa, 1967.I.15.

²⁸ Tėvynė šaukia, 1943.I.14.

²⁹ Tiesa, 1944 m. kovo mėn., Nr. 9.

resniojo amžiaus vaikai ir mokytojai toje žemėje išsiaugindavo daržovių. Vasaros darbymečiu (karo metais kolūkiuose ypač trūko darbo jėgos) vaikai padėdavo kolūkiečiams nuimti derlių, o kolūkiai vaikų namams už tai duodavo papildomų maisto produktų.

Debiosų vaikų namams ir internatinei mokyklai buvo išskirta 33,5 ha žemės, iš jų 9 ha daržovėms, 14,5 ha grūdinėms ir techninėms kultūroms, 5 ha bulvėms ir 5 ha šienai. Iš šio ūkio vaikų namai apsirūpindavo papildomomis daržovėmis ir duona. Vyresniųjų klasių mokiniai rudenį talkininkaudavo kolūkiams³⁰.

Tai tik keletas iš daugelio tokio bendradarbiavimo ir draugiškų ryšių bei rūpinimosi vaikais pavyzdžių, kurie turėjo ne tik didžiulę praktinę, bet ir ne mažiau vertingą internacionalinio auklėjimo reikšmę.

Tačiau pasitaikydavo ir aplaidumo faktų, apie kuriuos sužinoję LLKJS CK ir Lietuvos TSR Švietimo Liaudies komisariatas imdavosi skubių priemonių.

Vienoje Gorkio srities liaudies švietimo skyriaus pažymoje buvo rašoma: „Goriškino vaikų namai įkurti buvusioje cerkvėje. Patalpos nepritaikytos, drėgnos, šaltos. Apkūrenamos nereguliariai. Aplink pastatą ir viduje nešvara. Nėra lovų, vaikai miega gulčiuose. Teturi po vieną baltinių pamainą. Vaikai susikimšę, utėlėti. Virtuvė antisanitariame stovyje. Dėl indų stokos negaminami antrieji patiekalai. Daugiau kaip pusė vaikų neturi paltukų, dėl to nelanko mokyklos. Joks auklėjimo darbas nedirbamas. Pasitaiko produktų vagysčių“³¹. Nepatenkinama šių vaikų namų padėtis buvo svarstoma rajono vykdomajame komitete, tačiau nuo to ji nepasikeitė. Tik tada, kai šiuo klausimu susidomėjo LLKJS CK, vaikų namai buvo perkelti į Ičalkus, kur jiems sudarytos normalios veikimo sąlygos.

Drabužiais ir maistu lietuviškiems vaikų namams ir mokykloms padėdavo ir pažangieji JAV lietuviai. Iki 1943 m. gruodžio mėn. pažangieji JAV lietuviai atsiuntė į TSRS užfrontę evakuotiems lietuviams 5222 vienetus šiltų rūbų³².

4. Grįžimas į tėviškę

Raudonajai Armijai išvadavus didžiąją dalį Lietuvos, 1944.XII.20 d. į Lietuvą išvyko Šimorskijos vaikų auklėtiniai³³. Netrukus, palikę savo antrąsias mamas — udmurtes, į savo tėviškę patraukė debiosiečiai. Re-evakuacijai juos ruošė keletą savaičių. Visiems vaikams pasiuvo paltukus, nuvėlė veltinius ir kt. Tarybiniai ūkiai išskyrė arklius ir 300 vaikų pervežė į Kezo geležinkelio stotį už 35 km nuo Debiosų. 1944.XII.27 d. į šią stotį atvyko 6 keleiviniai ir 2 prekiniai vagonai. Jais į tėviškę vyko vaikai, mokytojai ir jų šeimos. 1945.I.21 d. visi jau buvo Vilniuje. Dalis vaikų išvyko pas tėvus, o tie, kurių tėvai buvo žuvę, — liko Vil-

³⁰ Tarybų Lietuva, 1943.IX.29, 1943.X.8.

³¹ GSVA, f. 5444, ap. 1, b. 60, l. 10—11, 46.

³² Darbai Demokratinių lietuvių suvažiavimo, 1943 m. gruodžio 18—19 d., Niujorkas, l. 28.

³³ GSVA, f. 5344, ap. 1, b. 199, l. 5, 6.

niaus miesto vaikų namuose³⁴. Panašiai grįžo ir kitų vaikų namų auklėtiniai. Grįžę į Lietuvą po pusketvirtų metų negandų, kai kurie vaikai įsitikino, kad per tą laiką jie tapo tikrais našlaičiais. Čia jų vaikystei fašistai įbrėžė antrąjį gyvenimo randą.

Udmurtų ar uzbekų, rusų ar lietuvių moterys evakuotiems iš Lietuvos vaikams tapo antromis motinomis. Sunkiausiais karo metais Tėvynė šiuos vaikus užaugino, išmokė ir padarė visuomenei naudingais žmonėmis. Evakuotų Lietuvos vaikų gyvenimo sąlygos ir mokymas buvo užtikrintas, nes jais visą karo metų rūpinosi Komunistų partija ir Tarybų valdžia.

ЛИТОВСКИЕ ДЕТСКИЕ ДОМА И ШКОЛЫ В ЭВАКУАЦИИ (1941—1945)

К. Ю. ВАРАШИНСКАС

Резюме

Показано, что по инициативе ЦК КП (б) Литвы и Правительства Литовской ССР к весне 1942 г. в советском тылу было организовано 7 литовских детских домов, в которых вначале находилось 415 детей, эвакуированных из Литовской ССР, а к весне 1944 г. уже было 787 детей.

Одновременно с выявлением, учетом и благоустройством детей была организована и их учеба. Этой работой в основном занимались Наркомат просвещения Литовской ССР, ЦК ЛКСМ Литвы и местные органы просвещения РСФСР, Узбекской ССР, Мордовской и Удмуртской АССР. По решению ЦК КП(б) Литвы был укомплектован преподавательский и административный состав 7 детских домов в количестве 160 человек. В с. Дебёсы (Удмуртская АССР) была организована средняя школа с преподаванием на литовском языке, в которую направлялись дети из других детских домов после окончания ими начальных и семилетних школ. Почти во всех детских домах было организовано преподавание литовского языка (в с. Шиморское имелись классы с преподаванием на еврейском языке).

Постпредством СНК Литовской ССР в Дебёской средней школе была укомплектована библиотека. Все школы и детские дома получали литовские газеты и книги, издававшиеся в то время в Москве.

В результате постоянной работы Коммунистической партии и органов Советской власти, жизнь и учеба эвакуированных из Литовской ССР детей проходила в нормальных для военного времени условиях. Почти все дети зимой 1945 г. благополучно вернулись в Литовскую ССР.

³⁴ Tiesa, 1945.III.3.